
עזריה בייטנר

מִמְאָר לְמִאָּר
מִפֶּה לְפֶה

כנסת מאמרים במדרש ובאגדה

כרמל • ירושלים
2022

מוטיב החניטה והפחלוג ביצירת עגנון*

עניין החניטה והפחלוג חוזר בסיפוריו של עגנון כמה וכמה פעמים, במקומות שונים ובהקשרים שונים. עובדה זאת מוציאה אותו מכלל תופעה שולית, חד פעמית, והופכת אותו למוטיב, החוזר ביצירת הסופר. בעבודה זאת נבדוק את הופעתו של מוטיב החניטה והפחלוג בארבעה מספורי עגנון: "כפורים", "עובדיה בעל מוס", "שבועת אמונים", ו"תמול שלשום". ננסה לעמוד על טיבו של מוטיב זה, על תכונותיו ועל תפקידיו בהקשרים השונים, ונראה כיצד הוא משמש בעיצוב דמויות ובהבלטת בעיות שונות בסיפורים. חשיפת מוטיב החניטה והפחלוג, מעניקה ממד נוסף לבחינת הדמויות והבעיות המועלות, ומעשירה את המשמעויות של הסיפורים.

כפורים¹

הסיפור מספר את סיפורו של אלוף אחד, שנשא אישה יפיפייה, והוא מוליך אותה אחר כבוד לכפר מולדתו. כבר בתחילת הספור אנו עומדים על כמיהתם של בני הזוג לילד. אולם ילד לא ניתן להם. מסתבר שגורלם של בני הזוג כרוך ומותנה בתסידה, אותה חסידה המביאה, על פי האמונה העממית, ילדים לעולם. בראשית הספור, בדרכם הביתה, יורה האלוף והורג חסידה שנזדמנה לו בדרך, לעיני רעייתו. מרגלה האחת של החסידה עושה לו האלוף מקטרת, ואילו את החסידה פחלץ והעמידה בביתו על רגל אחת, כמו שמצאה בשדה. הזוג איננו נפקד בילדים, ובניגוד לעושר ולרחבות שנתכרכו בהם, הם שרויים כל הזמן בצער ובעצבות. התפילות לאלוהים ומעשי הצדקה שעושה האלופה אינם מועילים. תודעת האכזריות שבמעשה ההרג של החסידה מתגנבת ללבו של האלוף. בסוף הספור בהיות בני הזוג שרויים יחד בחדרם, מעלה האלופה את ספור החסידה המביאה ילדים ודמות החסידה החנוטה העומדת בחדר נגלתה להם. האלוף זרק בה את מקטרתו והחסידה נפלה עליה. בני הזוג מיררו בככי של

* המאמר נכתב כעבודה סמינריונית, שהוגשה לגרשון שקד, בחוג לספרות עברית, באוניברסיטה העברית ירושלים, בסיוון תשל"ל.
¹ ש"י עגנון, אלו ואלו, כל סיפוריו של ש"י עגנון, ירושלים ותל-אביב תשכ"ב.

חרטה. ואכן, בפרק האחרון של הסיפור כופר החטא והאלופה נפקדה בהריון. ביציאתם לשדה חילק האלוף אוכל לחסידות.

לאחר שסקרנו בקצרה את תוכן הספור, ננסה לברר את תפקידו של מוטיב החניטה כאן. אחרי שהרג את החסידה, אומר האלוף: "עוף נחמד. עשה אעשה רגלה האחת קנה יפה למקטרת. ואותך היפה בחסידות אמלא קש ואתנך לשבת בארמוני" (עמ' ד).

המעשה האכזרי של הריגת החסידה, כמוהו כפגיעה בטאבו, מערער את האיזון של ההרמוניה האידיאלית בה נפתח הסיפור. בשיאה של קבלת הפנים החגיגית והצוהלת שעורכים בני הכפר לאלוף ולרעייתו, מזדקק ועולה העיוות שנעשה ומקבל מימדים אימתניים: "הדור בגבורה יעמוד האלוף ובימינו נבלת החסידה. יען אשר נבלת החסידה בידי השר ופניהם חוורו, כי את החסידה הרג אשר בהלמות חרטומה תבשר ילד כי יולד. וילדים ראו ונחבאו"² (עמ' רא).

בפחלון החסידה יש משום שימור העיוות והנצחתו, תחת מעטה פסטורלי של יופי טבעי: "ויחנטו את החסידה. ויצג אותה האלוף בארמונו. ותעמוד החסידה על רגל אחת כאשר מצאה בשדה, בהכותו אותה לעיני אשתו" (עמ' רא).

בפרק הבא ישנו תיאור החיים בתוך הארמון בחורף. תיאור זה בא מיד לאחר תיאור התווה השוקקת חיים בקיץ, מלאה בהמות ועופות הפרים ורבים. ההשוואה הבלתי נמנעת בין שני התיאורים מבליטה שוב את הזיוף והעיוות האמורים: "והבית מלא כל חיה וכל צפור אשר יד אומן חנטה אותן ויצג כמו חי. ומן הצפורים הכי נכבד ארך הרגליים, והוא עומד על רגל אחת כאשר מצאו האלוף בשדה" (עמ' רב).

החסידה החיה, בשדה, יש בה סגולה להביא ילדים. האלוף מבקש להביא סגולה טובה זו לתוך ביתו, למען יתברך בילדים. לשם כך הוא הורג את החסידה, המביאה חיים. פוחלץ החסידה המתה העומד בארמונו, כתחליף לחסידה החיה בטבע, מקבל ממדים מפלצתיים כאותה חסידה שרואה האלוף בחלומו: "ויעבר האלוף את מראה החסידה והנה כמוה לא ראה עוד לגובה וגבה אמוץ תכלת ואברותיה תכלת שחור כחסידות אשר בארץ הודו הבולעות פגרי אדם לקבור אותם בבטנן" (עמ' רז). תחת הברכה מביא הפגר קללה לבית.

בסופו של דבר מכלה האלוף את זעמו בפוחלץ החסידה ושוברו. בשבירת הפוחלץ יש משום ניתוץ פסל האל שהכזיב, והכרה באכזריות ובעיוות שהיו גלומים בתוכו. "צחקתי כי כדמות חסידה ראיתי כי על כן צחקתי. שם, קרא

² על פי הפסוק באיוב: "וְאֹנִי נְעָרִים וְנִחְבָּאוּ" (איוב כט, ח). הפסוקים ז-יא מוסרים היטב את הסיטואציה שמעצב כאן המספר.

האלו
כיסח
ובעל
הרמו
תח
מתיא
המקו

נראה
עשיי
זאת
הציג

הה
הביח
הברנ
מורש

מו
מהוו
ומצפ

המג
שיבי
שבני

לקשו
על ה
המ
מביא

יש ב
מו³

וד
הו⁴
פו

לן
ד
לג
עג

האלוף ויחרד. וישלך את מקטרתו מידו. והחסידה לא הרימה רגליה לברוח, כי כיסתה בכנפיה את גבה ותפול על המקטרת. ותבך האלופה על ראש בעלה ובעלה בכה עמה" (עמ' רח). מעשה זה, המלווה צער וחרטה מביא את הכפרה הרמוזה בשם הספור.

תחושת עבודת אלילים, מעין הקטרת קטורת לפני פוחלץ החסידה, עולה מתיאור עישון האלוף במקטרת העשויה מרגל החסידה: "ויאהב האלוף את קנה המקטרת מכל כלי מקטרתו והעלה בה עשן, אש תמיד תוקד במקטרת" (עמ' רא).

נראה כי מוטיב העישון והעשן בסיפורי עגנון, אינו אלא סניף למוטיב החניטה. עשיית המקטרת מרגל החסידה החנוטה, והעישון בה על ידי האלוף, ממחישים זאת היטב. וכן בסיפור שבועת אמונים, שידון להלן, קושרת שושנה את עישון הציגרות לחנוטים במצרים.³

ההרמוניה חוזרת לסיפור בפרק האחרון, לאחר שסולק פוחלץ החסידה מן הבית. תחת הזיוף הכוזב, מביא המגע החי והאמיתי עם החסידות בטבע את הברכה לזוג. "והחסידה תניע כנפיה ותדפוק בחרטומה האדום להודיע את מורשי לבה כסור הקצף. אכן סר הקצף, שבתה החימה" (עמ' רט).⁴

מוטיב הפחלוצ הוא המוטיב המרכזי בספור "כפורים". ציד החסידה ופחלוצה מהווים חטא קדמון, המשפיע על כל מהלך החיים של הגיבורים, תובע עונש ומצפה להכרה ולתשובה. החטא הקדמון הזה פועל את פעולתו כעין גורל סמוי, המגלגל את הגיבורים בכל מעשיהם ובכל הקורות אותם, מבלי שירגישו, ומבלי שיבינו את הקשר בין הדברים. מבחינה זאת זהו יסוד טראגי מובהק. אלא שבניגוד ליסוד הטראגי, כאן יש מוצא. המוצא הוא המודעות של הגיבורים לקשר בין החטא הקדמון לבין מהלך חייהם, ותיקון המעשים באופן שיהוו כפרה על החטא.

המספר השכיל להפוך את האמונה העממית, הלא רציונאלית, שהחסידה מביאה ילדים לעולם, לאחד מן המרכיבים של הגורל. הפגיעה באמונה התמימה, יש בה פגיעה בסדר הנכון של העולם. והפגיעה בחסידה היא פגיעה בטאבו,

³ מוטיב העישון משמש את עגנון ביצירתו בהיקפים גדולים בהרבה ממוטיב החניטה, והדבר דורש מחקר מקיף וגדול ביותר.

⁴ המשפט האחרון מהדהד כמה פסוקים מן התנ"ך, שמשמעויותיהם מקרינים עליו: "אֶכֶן סָר מִרְהוּת" (שמואל א, טו, לג); "כִּי יִגְרָתִי מִפְּנֵי הָאֵף וְהַחֲמָה אֲשֶׁר קָצַף ה' עָלַי כִּסּוּ לְהַשְׁמִיד" (דברים ט, יט); "וַיִּתְּשֶׁם ה' מֵעַל אֲדָמָתָם בְּאֵף וּבְחֲמָה וּבְקֶצֶף גָּדוֹל וַיִּשְׁלַכֵם..." (דברים כט, כז); "אֵיךְ שָׁבַת נִגְשׁ שְׁבָתָה מִדְּהַבָּה" (ישעיהו יד, ד). לא נוכל במסגרת זאת לבחון את הקרנת המשמעויות של הפסוקים על הסיפור. אך מעניין לבחון כיצד משתמש עגנון במטענים היהודיים בהקשר של סיפורים שאינם עוסקים לכאורה בנושא יהודי כלל.

שהשלכותיה הרות אסון. התיקון צריך להיות קודם כל בהכרה של החטא ובתשובה שלמה. אך לא פחות חשובה היא החזרה לאמונה התמימה, הפשוטה, שהאדם המודרני כל כך אוהב לזלזל בה.

בשלושת הסיפורים הבאים שבהם נעסוק, נראה שימוש שונה במוטיב החניטה והפחלוצ. שם הקשר בין הגיבורים לפוחלצים או לחנוטים הוא קשר של מהות. היינו: בעזרת מוטיב זה מעצב המספר אספקט מסוים בדמותו של הגיבור, או מבליט תכונה כלשהי בנפשו.

עובדיה בעל מום⁵

"ומה ראה עובדיה שלא רצה ליכנס לבית החולים? מוראה של חניטה היתה עליו. שהיו ההדיוטות אומרים מי שמת בבתי החולים החדשים באים וחונטים את גופן" (עמ' תיב). זהו המקום היחידי בסיפור בו מופיע מוטיב החניטה. אולם אין ספק שהוא משמעותי ביותר להבנת השינויים שחלים בעובדיה בבית החולים.

אם לפני הגיעו לבית החולים היה תוכו של עובדיה כבדו, היינו בעל מום חיצוני ובעל מום פנימי, דומה כי בתהליך החלמתו גדל הפער בין נפשו המעוותת לבין צורתו החיצונית המתעדנת ומשתפרת. זהו שימוש שונה במוטיב החניטה מזה שראינוהו בסיפור הקודם. היינו: המראה החיצוני המשופר אינו אלא כסות רמיה לתוך המעוות. "...ואבק לבן נתנו לו לשיניים, וכשהוא טובל את כלי השיער במים ובוזק עליו מאותו האבק ומשפשף את שיניו מיד אויר טוב נכנס לפה ויוצא דרך נחיריו ומרחיב את נשימתו ומאיר את עיניו ושיניו מלבינות והולכות. ומין משחה נתנו לו למשוח ידיו בה. ומשהתחיל משתמש בה נתעדן הבשר ונתפשטו הקמטים וחבורותיו מתעלמות והולכות ועורו נעשה רך כעורו של בן פקועה" (עמ' תטז).

"לאור השמש המתוק היה עובדיה מתמם את גופן השבור. גידיו צומחים ומתפשטים ולכל פנה שהוא רוצה לפנות הוא פונה. ואף חטוטרותו אינה מעיקה על גבו ואינה מושכתו לארץ כאילו נקטם חוטמה וניטל מקצתה" (עמ' תיז). עובדיה מחלים והולך וצורתו החיצונית מתעדנת ומשתפרת בהתמדה. וכאן מחזיר אותנו המספר ברמז דק לעניין החניטה: "וכאן היה עובדיה מהרהר, הפלא ופלא. בראשונה קשה היה לי ליכנס לבית החולים ועכשיו קשה לי לפרוש ממנו" (עמ' תיח).

⁵ ש"י עגנון, על כפות המנעול, עמ' תח.

ונר
תכרי
אלו
מלבו
עני
והזיו
אותו
(עמ'
אכ
הרי
וזוחי
עו
ניכר
של
החי
"החו
מצב
שבו
יעקב
הטכו
רוגל
בסיפ
שמו
את
נוחו
שפע
טבל
יפ
חיבו
של
דומז

ונראה לי כי התיאור הבא מיד אחרי זה נותן לנו תחושה של מומיה עטופה תכריכים: "וכשהיה עובדיה שוכב על מיטה נקיה זו ומשתטח על מצעות לבנים אלו ומניח ראשו על כסת ממש ומתכסה בשמיכה ממש כמעט שהיה משתכח מלבו שהוא חיגר ומלוכלך במומים הרבה" (שם).

עניין אחרון זה מחזיר אותנו לתפקידה השני של החניטה, לבד מהחיפוי והזיוף: הנצחת העיוות. ואמנם מי שאינו חודר לתוכו של עובדיה, טועה לחשוב אותו לאדם בריא. "ואחות רחמנית מסבירה ואומרת בריא מלבר וחולה מלגו" (עמ' תכב).

אכן, בריא מלבר וחולה מלגו יוצא עובדיה "החנוט" מבית החולים. "אבל לא הרי הילוכו עכשיו כהרי הילוכו קודם. קודם כניסתו לבית החולים היה מקרטע וזוחל כבעל מום ועכשיו מהלך כאיסטניס" (עמ' תכד).

עובדיה נכנס לבית החולים בעל מום ויוצא ממנו בעל מום. אלא שקודם היה ניכר בו הדבר, ואילו עתה מכוסים מומיו ונפשו המעוותת והמתוסכלת, במעטה של צורה ובריאות. והלא זאת היא מהותה של החניטה, שהיא משווה לחזות החיצונית יופי וחיות, המשמרת בתוכה מוות וחידלון. האשליה שיוצרת "החניטה" נותנת תקוות שווא לשינוי, לתיקון, לפתרון, אך מהיותה אשליה היא מצביעה על הכשלון המובנה בה.

שבועת אמונים⁶

יעקב רכניץ חונט את האצות שהוא שולה מהים על ידי ייבושן והדבקתן לנייר. הטכניקה שהוא משתמש בה מזכירה את דרך עבודתו של ארזף, הפוחלצן מעין רוגל, אחת הדמויות המרתקות ברומן "תמול שלשום". וכך מתואר יעקב רכניץ בסיפור "שבועת אמונים": "וכשחוזר מן הים שוטף את אצותיו במים מתוקים, שמוציאים את המלח, שהמלח טופח ומטפיה, ושוטחן בצלחת שטוחה... הוציא את אצותיו מן הצלחת עומד ופושטן על גבי נייר עבה, וריר שבהן עושה אותן נוחות להדבק" (עמ' ריט). יותר מאוחר כאשר הוא יושב עם שושנה "נזכר יעקב שפעם אחת נודמן לעין רוגל אצל ארזף, בשעה שהשטיח עור של חיה על גבי טבלא" (עמ' רסה).

יופיין של האצות נשמר גם לאחר ייבושן והדבקתן, והן מעוררות ביעקב רכניץ חיבה והתפעלות. "בימיו לא היה אדם בעולם שהיה לו אוצר של אצות כאוצרו של רכניץ. מהן ייבש ומהן הדביק בנייר ומהן עשה לו פנקס. בהשקפה ראשונה דומה עליך כאילו אתה רואה ציורים מעשה ידי אמן. שכל קו וקו משוכלל ונאה.

⁶ ש"י עגנון, עד הנה, עמ' רטז.

שדרכן של אצות שנדבקות בנייר ונבלעות בנייר ואינן מבליטות עצמן למעלה מן הנייר. כיוון שאתה נותן עליהן טיפה של מים מיד מתרככות והרי לפניך צמחים חיים מעשי ידי היוצר והבורא שמטפל בכל דבר שפל כשם שמטפל בכל דבר רם ונשא. פעמים מתמת התפעלות הנפש יש שעניו של רכניץ מורידות טיפה של דמעות שמרככות את הצמח" (עמ' רפו).

"שמח וטוב לב יושב לו רכניץ על יד אגנים של זכוכית מלאים מי מלח ולפניו פנקס גדול שדפיו מלאים. תענוג לנפש ושעשועים לעיניים להסתכל בפנקס זה" (עמ' רפו).

והלא זהו אותו היופי הטבעי החנוט, הנותן תדמית של חיים ליצור המת. "בכל מקום שאתה מוצא שם פוחלציו של ארוץ שם אתה מוצא חיבתו לבעלי חיים, שנותן להם חיים אפילו לאחר מיתתם" (עמ' רנג).

"כמה ימים וכמה שבועות מוטלות להן אצות אצלו, שטות במים מלוחים בתוך אגנים מרובעים וארוכים של זכוכית לבנה ושופעות מי מלח כדמעות, כיוון שרכניץ חזר אצלו ומחה את דמעותיהן חזרו והביטו עליו בעינים של חיבה עד ששכח מפניהן כל דבר ועניין" (עמ' רפג). מהו הדבר שמשמרת בתוכה האצה החנוטה, שהיא משכיחה אותו מיעקב רכניץ? תשובה על כך מוצא יעקב לפתע פתאום בתוך שיחתו עם הקונסול. הקונסול שאל את רכניץ מה הביאו לעסוק במקצועו. יעקב עונה לו מה שעונה והמספר מוסיף: "אותה שעה שכח יעקב רכניץ שהיה עוד טעם אחר לדבר" (עמ' רעז). ומיד לאחר מכן הוא נזכר באותו טעם: "פתאום נתעגלו עיניו של יעקב ונתוספו לו פנים שניות סביב לפרצוף פניו, כצייר שנתגלה לפניו דבר שלא ראה מעולם ומתאמץ לתפוס אותו... אותה שעה עלתה לפניו אותה בריכה עגולה שקבועה בגן בין שיחים ופרחים ששושנה קוטפת מהם וקולעת זרים, קפצה פתאם שושנה לתוך הבריכה ונעלמה ושוב עלתה משם ושערה שותת מים ומכוסה אצות כבת גלים" (שם).

התברר לנו, איפוא, מה חבוי ומקופל בתוך האצות החנוטות: ילדותו המאושרת של יעקב בחברתה של שושנה בגן הקונסול. אולם כאן חבוי דבר עמוק וחשוב הרבה יותר, שבועת האמונים שנשבע יעקב לשושנה: "כיוון שנזכר בשערה נזכר אותו היום שנטלה שושנה תלתל מתלתליה וכנגדו שיער מבלוריתו וערכבה אותם ושרפתם ואכלו את האפר ונשבעו זה לזה שבועת אמונים" (עמ' רעז). רכניץ לא קיים את שבועתו ואף הרחיק אותה מזכרונו ומתודעתו. היא נשארה חנוטה בתוך אצותיו המיובשות, בחינת התכחשות ופגיעה בשבועה.

לפי אותה חוקיות, שכבר עמדנו עליה, בה נוהג מוטיב זה, חייב העיוות הגלום בפנימיותו של היצור החנוט לפרוץ החוצה ולהתגלות. שושנה הזכירה ליעקב את שבועתו אך יעקב איננו עושה למעשה שום דבר להגשימה. ביושבו איתה

פעם
קולו
יעקב
אחד
פלא
התוכ
מארו
שבו
והי
האלו
ויבק
מלאו
בד
מפני
אלא
הרי
יודע
עמ'
במ
קורא
ההכו
אקט
תוכל
יעקב
ומצי
במ
יעקב
שוש
מו
השיו
אומו
מן ד
ע
"

פעם בגן המלון, נזכר יעקב בפוחלציו של ארזף. "עם שיעקב יושב ותוהה נשמע קולו של תוכי קורא פרפלוכ"ט. נתחלחלה שושנה והביטה על סביבותיה. צחק יעקב ואמר, קולו של תוכי הוא. הוסיף יעקב ואמר. בשעה זו ממש הגיתי באדם אחד עושה פוחלצים ארזף שמו. איני אומר שעוף זה יודע מחשבות, מכל מקום פלא הוא, ממש בשעה שהרהרתי בארזף צעק התוכי פרפלוכ"ט" (עמ' רסח). התוכי החי קורא ליעקב "ארור", בשעה שהוא חושב על פוחלצים. על מה הוא מארר אותו אם לא על העוול שהוא חונט באצותיו, אותו העוול הגלום באי קיום שבועתו לשושנה.

והלא מעין זה פגשנו כבר בסיפור "כפורים", שם החסידה החיה מקללת את האלוף שבביתו ניצבת החסידה המפוחלצת: "וירא והנה חסידה ניצבת באחו. ויבקש לשלוח כדור בחסידה. והחסידה חלצה את חרטומה האדום כדם ועיניה מלאו יגון ובוז ותאמר, אכזר" (עמ' רד).

כדומה לזה, מוצאים אנו גם בפוחלציו של ארזף: "ארזף אינו אוהב אורחים, מפני שטורדים אותו בשאלותיהם. אבל אם אורחים באים אצלו אינו דוחפם, אלא אומר להם שלא יגעו בשום פוחלץ, שהפוחלצים כעסניים. אם שומעים לו הרי טוב, ואם לאו משמיע ארזף קול כקול חיה טורפת וכעוף דורס. ואפילו יודעים שקולו של ארזף הוא מתבהלים ומתפחדים ובורחים" (תמול שלשום, עמ' 235).

במעמד זה חלה תפנית חדה אצל שושנה. היא מתאכזבת (לארזף הפוחלצן קוראת היא – אכזב!) מיכולתו של יעקב להתקשר איתה מעשית במישור ההכרתי, והיא עוברת לפעול במישור התת-הכרתי. שושנה היתה עד כה אקטיבית בכל הנוגע ליחסיה עם יעקב, אולם משמתברר לה שבדרך הרגילה לא תוכל להשיג את מטרתה היא פונה לשינה, ודווקא בשינה גואלת שושנה את יעקב מתוך עולם החלומות ומצילה אותו לחיים אמיתיים, ויחס אמיתי ומציאותי.⁷

במצב השינה מצליחה שושנה להתקשר קשר של אמת עם עולם הילדות של יעקב, אותו עולם החבוי באצותיו המיובשות. ואמנם בסוף הסיפור מניחה שושנה בראשה את עטרת האצות.

מוטיב החניטה צף ועולה מתוך רמזים למצבה של שושנה החולה במחלת השינה. בהמשך לאותה שיחה בין יעקב לשושנה, בה מוזכרים ארזף ופוחלציו אומרת שושנה: "יש שבהמות חיות ועופות זוכים למה שאין כל אדם זוכה, חוץ מן החנוטים שבמצרים... מה יפה גורל החנוטים. שרוים בארץ ופטורים מכל

⁷ על פי ב. קורצווייל. מסות על ספורי ש"י עגנון, ירושלים ותל-אביב תשכ"ג. פרק 11 "שבועת אמונים".

צלה
זניך
זפל
דות
זניו
זה"
זכל
זים,
זוך
זיון
זעד
זצה
זתע
זזק
זקב
זתו
זיו,
זעה
זנה
זוב
זתו
זבר
זכר
זתו
זמ'
זיא
זם
זק
זזה

עמל ויגיעה. מי יתנני כאחד מהם" (עמ' רסט). כאן אנו רואים בכרור ששושנה עצמה רוצה להחנט כדי להשיג את מטרתה – להגיע אל אותה הנקודה החנוטה בנפשו של יעקב, בה יש לה אחיזה ואשר אתה ניתן לה להתקשר קשר של אמת. הקשר בין מחלת השינה של שושנה לבין מוטיב החניטה מודגש היטב בעזרת ההקשרים החוזרים ונשנים עם מצרים. הסיבה למחלת השינה של שושנה נעוצה בביקורה באפריקה, ובמצרים במיוחד, שם היא נעקצת על ידי חרק ארסי. בשיחתה הנ"ל עם יעקב מזכירה שושנה את החנוטים המצריים, ותוך כדי דיבורה אומרת היא ליעקב: "אקרא למלצר ויביא לך ציגרות. לשם כבוד הארץ החכמה שנתנה חיים נצחיים לבניה נזמין ציגרות מצריות" (עמ' רנג). גם ב"תמול שלשום" נרמזת מצרים בתיאור אופן עבודתו של ארוץ בפחלון החיות: "הלך ארוץ והביא חבל מצרי וקשר כרעיו של צבוע ונטל סכין ושחטו וכו'" (עמ' 573).

יותר מאוחר אומרת שושנה ליעקב: "פעם אחת חלמתי שאני מתה, ולא הייתי לא עצבה ולא שמחה, ואולם מנוחה כזו שהרגשתי בכל איברי לא תמצא בארץ החיים. ודבר זה היה יפה, לא ביקשתי דבר ולא שאלתי דבר" (עמ' רעא). שושנה הולכת ומתיישנת, עד שמחלת השינה מתגברת עליה והיא שרויה בשינה עמוקה וממושכת. נראה לי כי תיאור המחלה על ידי זבלודובסקי הרופא, מרמז אף הוא על הקשר בין מצבה של שושנה לבין החנוטים המצריים שהיא רצתה להיות כמוהם קודם: "...וניכר שינוי באופיה, שכל הימים הייתה מלאת חיים ועכשיו היא אפטיית. ושמה תאמרו הרי פניה לא נשתנו ולא נגרע מיופיה. הלא כשהייתי תלמיד באוניברסיטה ראיתי חולים בחולי זה בראשית מחלתם שעמדו בעינם כמה חודשים בלא שינוי" (עמ' רעח). בתיאור זה בולטות היטב שתיים מהתכונות החשובות של מוטיב החניטה: הפער בין החוץ לבין הפנים, והחיפוי המזויף שמעניק המראה החיצוני המשופר לתוך המעוות. בעצם, עוד בראשית הסיפור, כשהמספר מכין אותנו למחלת השינה של שושנה בהזכירו מדי פעם את נטיחה לנמנום ולשינה, טורח הוא לרמוז לנו על הקשר שיש לזה עם החניטה, בהכינו במקביל את מוטיב החניטה העתידי להגיע לשיאו במחלתה של שושנה.

"כשעמד יעקב לילך באה שושנה. פניה אדמדמות היו ותנועותיה מרושלות. שבע שעות רצופות משמונה שעות בבוקר ועד עכשיו שכבה על מטתה וישנה ללא הפסק... הולך אתה? אמרה ליעקב. כן, ענה יעקב בלחש, כאילו מתיירא היה שמה יקיץ אותה" (עמ' רמז). יותר מאוחר כשעומד רכניץ מול ארון הפוחלצים של ארוץ בבית הספר, אומר הוא על אחת הצפורים המפוחלצות "כמה נאה

סנו
כאי
נו
הדנ
ישר
מדו
זה ד
זה,
מו
המד
עצמ
של
הריז
העוי
וא
תוח
בתו
עיני
(עמ'
אתו
מחב
שו
יעקו
היא
ורוא
הגב
תמר
והפי
כולן
פתא
שאו

8 ד
ט
9 ב

סנונית זו. יושבת לה כאילו מנמנת. ביציאתו סגר אחריו רכניץ את הדלת בלאט כאילו היה חושש שמא יעירנה" (עמ' רנג).⁸

נראים לי דבריו של ב. קורצווייל על יעקב רכניץ, והם משתלבים יפה עם הדברים שהצגנו קודם. נביא תחילה את דבריו כלשונם: "עליתו של רכניץ לארץ ישראל, פנייתו לחיקור צמחי ים – בריחה הן. מציאותו של איש זה היא מציאות מדומה. יחסו אל כל בני האדם, בעיקר אל שש הבנות, הוא יחס מדומה. לאיש זה היתה רק מציאות אחת – עולם הילדות. אבל אי אפשר היה להתגבר על עולם זה, וגם אי אפשר להפרד ממנו".⁹

מוטיב החניטה הוא גורם חשוב בעיצוב דמותו של יעקב רכניץ. החיים המדומים שהוא נותן לאצותיו המיובשות ממחישים את המציאות המדומה שלו עצמו. מציאותו האמיתית של רכניץ – עולם הילדות – חנוטה באצותיו. נסיונה של שושנה להתקשר למציאות זו מכריחה אותה לוותר על מציאותה במישור הריאלי ולהיהפך אף היא למעין חנוטה, על מנת להגיע באמצעות השינה לאותו העולם האמיתי של יעקב.

ואולם מוטיב החניטה והפחלוצ כבר הכין היטב את הידיעה של הקורא, שאין תוחלת לנצחונה של שושנה בתחרות על נפשו של יעקב, ובהתגלותה המפתיעה בתודעתו. שהרי בעולם המתים אנו עוסקים, שחזותו החיה אינה אלא אחיזת עינים בלבד. נקודת הסיום של המירוץ היא "בית הקברות הישן של המושלמים" (עמ' רצה), ובמהלך המירוץ מתלבט רכניץ את מי מהבנות הוא מעדיף, ומנחם את עצמו: "שבית הקברות רחוק ועד שלא תספיק להגיע לשם תקדים אותה אחת מחברותיה" (עמ' רצז).

שושנה המתגלה במירוץ הניצחון, אינה אלא רוח מת המתלבטת בתכריכיו. יעקב מהרהר מי מהבנות תנצח במירוץ. אך את שושנה אין הוא כולל בין הבנות. היא תופיע מתוך השינה, שלה ושל יעקב. במהלך המירוץ עוצם יעקב את עיניו, ורואה הכל כמתוך חלום, ורק מפעם לפעם הוא פוקח את עיניו לראות שנטשטשו הגבולות בין חלום להקיץ. "ובאמת כבר נראתה כמין דמות רצה ומקדימה את תמרה, והואיל והיתה רחוקה לא ניכר מי היא. עימץ יעקב עיניו וסגר עפעפיו והפקיד את הדבר בידי הזמן" (עמ' רצז). כשהגיע יעקב אצל הבנות "מצא את כולן, ועמהן אחת שלא היתה עמהן תחילה ועליה כסות לילה, כנערה שהבהילוה פתאום בשנתה" (עמ' רצח). הבנות, "כל אחת ואחת מהן הרגישה בשעת ריצתה שאחת רצה וקודמת אותה ולא ידעו ששושנה אהרליך היא, חברתו של יעקב,

⁸ ד. סדן העומד על השוואה זאת, מכנה את עניין החניטה בשם "הקפאה". ראו ד. סדן 'אגדת שבעה ושבע', בתוך הספר: על ש"י עגנון מסה, עיון וחקר, תל-אביב, תשי"ט, עמ' 83-84.

⁹ ב. קורצווייל, מסות על ספורי ש"י עגנון, פרק שבועת אמונים, עמ' 119.

שנה
טה
גת.
דת
צה
סי.
די
רץ
גם
רץ
טו
תי
רץ
יה
א,
יא
נת
ה.
זם
זב
ז,
זל
זל
ע
ז.
ה
ה
ס
ה

שזה ימים ושבועות היא ישנה ואינה עומדת ממתתה" (שם). המפגש בין שושנה ליעקב מתקיים מתוך השינה: "נשמע פתאום קול יוצא מבין ריסי עיניה של שושנה קורא לו בשמו. עימץ יעקב עיניו וסגר עפעפיו וענה ואמר בלחישתה, שושנה את כאן?" (שם). וכאן נוטלת שושנה את עטרת הניצחון, העשויה אצות מתות, חנוטות, ומכתירה את עצמה.

תמול שלשום¹⁰

מוטיב הפחלון מגיע ברומן הגדול "תמול שלשום" לשיא פיתוחו ומשמעותו. כאן מופיעה לפנינו דמותו של ארוץ הפוחלצן מעין-רוגל, אשר קשריו עם גיבור הסיפור יצחק קרומר, נרקמים בפגישות בין השנים במישור הריאלי, ובהופעותיו של ארוץ אצל יצחק במישור הלא-ריאלי – בחלום ובהקיץ.

"ארוץ הוא הטיפוס האסוציאלי הקיצוני ביותר של הסיפור. הוא חי בשלום עם כל החיות. לא הן ולא הכלבים מסוכנים לו. הוא חסר כל יחס חי לבריות. אותו מעניינים רק הפוחלצים".¹¹ "ארוץ יושב יחידי כאדם הראשון בגן עדן, בלא אשה בלא בנים בלא דאגות בלא צרות, בין כל מיני בהמות חיות ועופות שרצים ורמשים נחשים ועקרבים. והוא דר עמהם בשלום, ואפילו נוטל את נפשם אין תובעים דמם ממנו, הואיל וזוכים ליכנס על ידו למוזיאונים הגדולים שבאירופה" (תמול שלשום, עמ' 234).

אופיו הקר והלא אנושי של ארוץ בולט בפגישתו עם יצחק בצריפו של הרגל המתוקה, על שפת הים ביפו. "הביאו יצחק לצריפו ושפת את הקומקום ועשה לו תה. וכדרך חברינו שכל עניין ודבר קרוב ללבם היה מדבר על עוף השמים ובהמת הארץ. וארוץ ניענע לו ראשו על כל דבר ודבר והחליק לו בעיניו, כדרך שהוא נוהג באדם ובבהמה ובפוחלצים" (עמ' 435).

"ארוץ ויצחק הם הניגודים הגדולים ביותר של הסיפור. ארוץ חי ממש מעבר לטוב ולרע, הרבה יותר מהרגל המתוקה. הוא, היוצר האכזרי,¹² עומד בעולם שמתוכו הוא משתלט על כל היצרים, על כל התאוות. הוא חי עם כולם בשלום. אבל שלום זה דומה לשלום של בתי קברות".¹³

¹⁰ ש"י עגנון, תמול שלשום.

¹¹ ב. קורצווייל, שם, 'על בלק, הכלב הדמוני', עמ' 114.

¹² לדעת קורצווייל מסמל ארוץ את האומן המסתכל מהצד, "את היוצר האכזרי הנותן ליצוריו שבהם הוא מטפל חיים נצחיים על ידי כך שהוא נוטל את נפשם" (שם, עמ' 115). רעיון יפה זה פותח מישור נוסף לתפקידו של מוטיב החניטה והפחלון, מישור היחסים שבין המספר לגיבוריו.

¹³ ב. קורצווייל, על בלק, עמ' 115.

הצגת דמותו של ארוץ כניגוד מוחלט ליצחק, מבליטה דווקא את עולמו האנושי כל כך של יצחק, החי ומתמודד עם הטוב והרע שבעולם. יצחק נפתל עם מצפונו בתוך סבך של ערכים אנושיים, חברתיים, ודתיים, מבלי שתהיה לו אפשרות להתרומם מעליהם ולשלוט בהם. הם השולטים בו ומכוונים את מעשיו על פי חוקיות שרירותית שאין הוא יכול להבינה או לגבור עליה.

דמותו של ארוץ, הממחישה את הכוזב והזיוף בחייו של יצחק, מאופיינת בצורה קולעת בסיפור "שבועת אמונים". שושנה, אשר מבטאה הגרמוני מקשה עליה לבטא את השם ארוץ, קוראת לו אכזב. "מה שמו של אותו פוחלצן שבעין רוגל? אמר יעקב, ארוץ שמו. פתחה שושנה את עיניה ואמרה, כן כן אכזב" (עמ' רסט).

שתי פגישות ריאליות ליצחק קומר עם ארוץ: האחת בירושלים – בעין רוגל, והשניה ביפו – על שפת הים, ליד ביתו של הרגל המתוקה. עיתויין של שתי הפגישות בגוף הסיפור, מבליט את תפקידם של ארוץ ופוחלציו בעיצוב דמותו המורכבת של יצחק. הפגישה הראשונה מופיעה בפרק הנקרא "מדת ההשתוות". זה מקרוב הגיע יצחק לירושלים. הוא התרחק יותר מיעודו בארץ (עבודת אדמה), ענייניו המתוסכלים עם סוניה עדיין טריים, וחובותיו לאכזבו ולאחיו לא נפרעו. כל אלו מקופלים ומרוכזים בפרק הקודם "מחשבות לבו", ונוכל לרמוז עליהם בשני משפטים קצרים: "שלא בטובתנו חזרנו אצל סוניה אבל לא נתעכב עליה, בשביל דמותו של אבא שבאה ונראתה לנו" (עמ' 226). "מה עושה איציקל בארץ ישראל? איציקל יושב תחת גפנו ותחת תאנתו ואוכל חרובים" (עמ' 227).

והנה, דוקא במצב זה של אישיות מתוסכלת בתוך עולם ערכים מתמוטט, "מדת ההשתוות פרסה טיבה עליו. כל מה שבא עליו קיבל בעיניים יפות, לא התאונן ולא קבל" (עמ' 229). יתרה על זאת: "מדת ההשתוות שינתה פניו של יצחק. מימיו לא גבה לבו ולא רמו עיניו, משהגיע לאותה מידה תלה עפעפיו העליונים על עפעפיו התחתונים, כאדם שנפשו המשכלת השלימה את פעולותיה וכל גופו לבש ענוה, שהיתה ניכרת בהילוכו ובדיבורו ובקולו" (עמ' 240).

נראה לי כי התיאור הנרחב של ארוץ ופוחלציו בפרק זה דוקא, מצביע על קשר בין הווייתו החיצונית של יצחק לבין הפוחלצים. יש כאן אותו החיפוי והזיוף שכבר עמדנו עליהם. "ארוץ יושב יחידי כאדם הראשון בגן עדן, בלא אשה בלא בנים בלא דאגות בלא צרות, בין כל מיני בהמות חיות ועופות שרצים ורמשים נחשים ועקרבים. והוא דר עמהם בשלום, ואפילו נוטל את נפשם אין תובעים דמם ממנו..." (עמ' 234). בפרק זה, נראה כאילו אף יצחק שרוי בלא צרות ודאגות, והוא חי בשלום עם כל אותם כוחות המנוגדים, היצרים המאיימים והעיוותים המשמשים בו בערכוביה. והלא אנו יודעים שהם עתידים לתבוע דמם ממנו.

שנה של שה, צות תו. בור תיו עם ותו שה ניס אין ה יגל שה זים יך בר למ ים. ריו יון בין

הפגישה השניה בין ארזף ליצחק מתרחשת בפרק "מנוחת שלום". שם הפרק הוא כמובן אירוני מאד, ומוטיב הפיחלוץ משרת היטב את הבנת נפשו של הגיבור. אל אותם הדברים החבויים ביצחק ומסכסכים את נפשו, נוסף עתה הקונפליקט בין סוניה לשפרה ובין יפו לירושלים. והנה אנו מוצאים את יצחק רחוק מישוב ומאדם, כשהוא רגוע ושלום.¹⁴ "שלוה והשקט על כל סביביו ומנוחת שלום בלבו" (עמ' 434). נראה לי שסמלי הפוחלצים המבטאים את הפער שבין החוץ לפנים, מעניקים משמעות רבה לקביעות אירוניות שמכניס המספר מידי פעם, כגון: "שלם בגופו ושלם ברוחו חזר יצחק לירושלים" (עמ' 479).¹⁵ על הקשר בין הכלב לארזף ופוחלציו עמד ב. קורצווייל במאמרו. ארזף "חי בשלום עם כל החיות. לא הן ולא הכלבים מסוכנים לו".¹⁶ בלילה, בשכבו על מטתו במלון ביפו, מהרהר יצחק ספק בחלום ספק בהקיץ. "בלא שום קישור וחיבור הגיעה דעתו אצל ארזף. פוחלצים הרבה ראה יצחק אצל ארזף ואילו פוחלץ של כלב לא ראה" (עמ' 392). מיד לאחר מכן מהרהר הוא על שפרה ועל סוניה.

יותר מאוחר, בירושלים, סמוך לנישואיו עם שפרה, שוב עולים בחלומו של יצחק יפו ורבינוביץ וסוניה. "כיוון שעצם עיניו באו כל אותן הדרכים שנסע בהן ונמצא פתאם ביפו. כותש עצמו ממלון למלון ומחביא עצמו מפני רבינוביץ. לגלגה עליו סוניה. הלך לו אצל הרגל המתוקה. נבח בו כלב. אמר הרגל המתוקה צוציק אם אין אתה שותק הריני מוליכך אצל ארזף. החליקו זונדיל לכלב ברגליו ואמר לו, אל תתירא, מעולם לא עשה ארזף פוחלץ של כלב" (עמ' 536).

כיוון שעניין זה מודגש על ידי חזרה נשנית, עלינו לשאול את עצמנו מדוע אין ארזף מפחלץ כלבים? כדי לענות על שאלה זאת, יש להבין את המשמעויות והמטענים הסמליים שמגלם הכלב בכלל ובלק בפרט בסיפורנו. בירור כזה עשוי לכלכל עבודה שלמה ולא נוכל לעשותו כאן. ולכן נסתמך על מאמרים שעסקו בנושא.¹⁷ לצורך דיוננו נסכם בקצרה את תפקידו של הכלב בסיפור. הכלב מגלם

¹⁴ אין זה מקרה שפגישה זאת מתרחשת בצריפו של הרגל המתוקה דוקא, שהוא ניגודו של יצחק, ו"מדת ההשתוות" שלו היא אמיתית ולא מדומה. על כך ראה מאמרו של ע. צמח: "הרגל המתוקה", הארץ, יולי 26, 1963.

¹⁵ האירוניה ניזונה גם מדרשת חז"ל על יעקב הבא לשכם: "דכתיב 'ויבא יעקב שלם' (בראשית לג, יח), ואמר רב: שלם בגופו, שלם בממונו, שלם בתורתו" (שבת לג, ב). "שלם" הוא שמה הקדום של ירושלים, אך כאן מדובר ב"שלם עיר שכם". והלא יודעים אנו מה מחכה לו ליעקב בשכם!

¹⁶ ב. קורצווייל, על בלק, עמ' 114.

¹⁷ ב. קורצווייל, שם; א. שביד: 'כלב הוצות ואדם', בספר: שלוש אשמורות בספרות העברית, תל אביב, תשכ"ז. מעבר לדיוניו של א. שביד על הכלב בלק כסמל או כממשות –

את כ
ולהו
יצחק
הו
הוא
כך ע
את ו
מגלו
חיצו
לקר:
פנימ
הו
הצינ
כסוו
של ו
הג
לבל
נביא
שנע

כ
כ
)
18
ו
נ
ז
ו
ג
19
ז
י
י
ו
20

את כל אותם היצרים האפלים והכוחות הדמוניים המאיימים להשתלט על האדם ולהרוס אותו מבפנים. טיבם של אלו שהם ממלאים חללים ריקים.¹⁸ בנפשו של יצחק קומר נוצרו כמה וכמה חללים כאלה.

הוא עזב עולם ערכים שלם ומגובש אך לא הצליח להשתל במציאותו החדשה. הוא נדחף לחזור לעולם הישן, אך המציאות האמורה כבר פגמה בנפשו עד כדי כך שאין הוא מסוגל עוד להגיע לשלמות כל שהיא. באותם החללים הממלאים את נפשו של יצחק, קנה לו ישיבה הכלב – בלק. הכלב – על כל מה שהוא מגלם – מהווה את תוכו האמיתי של יצחק, בעיקר בסוף הסיפור. ואילו היצונותו של יצחק על כל מעשיו, תקוותיו ואהבתו, המוליכים אותו לכאורה לקראת עתיד טוב יותר, אינם אלא כסות רמיה לאמת המרדה השוכנת בתוכו פנימה.¹⁹

החיים המדומים שחי יצחק, על העיוות שבהם ועל זיוף האידיאלים שאותם הציב לעצמו, מסומלים ומובלטים על ידי הפוחלצים של ארוף. הם המשמשים כסות לתוך של יצחק – לכלב המקנן בקרבו. ולכן "מעולם לא עשה ארוף פוחלץ של כלב" (עמ' 536).

הקשר בין הכלב לבין הפוחלצים מתהדק ומתבהר יותר בסיפורה של הלילית לבלק על ארוף ופוחלציו הצבועים. לפני שנוטל בפרק מעניין זה כשלעצמו,²⁰ נביא מקור תלמודי שיצביע לנו על הקשר בין הכלב לעורו של הצבוע. "מי שנשכו כלב שוטה וכו'. דנכית ליה מיית. מאי תקנתיה אמר אביי ניתי משכא

מסכים הוא למעשה על תפקידו של הכלב ברומן. "כלב חוצות איננו סמל מותאם אל משמעויות שקדמו לבריאתו. הוא מציאות פנימית, ממשית ויצרית של חיי האדם" (שם, עמ' 59).

¹⁸ בלק המסתתר בטחנת הרוח הריקה, שומע שם את משלה של הלילית, ומתחיל להשתגע. והמספר אומר: "ואין כל ספק שמרה שחורה זו שמלפפתו כילפת ומפעפעת בכל גופו באה מהם, מן השדים שבבית הריחיים, שכידוע אין דבר בעולם סובל ריקניות, ומאחר שבית הריחיים ריק מבני אדם באו שדים לדור בו" (עמ' 576). אך לא רק בלק בא לכאן: "אותו רעש לא של שדים היה, אלא של אדם היה... אך עכשיו לא שד היה כאן אלא אחד מחבריו של יצחק, שהיה בא בכל לילה לבית הריחיים הריקן ללמוד לשונות של אומות" (עמ' 577).

¹⁹ מן הראוי להצביע כאן על דבריו המעניינים של א. שביד בסוגיה זו: "אין כאן סמל המשקף את הפחות' ב'נעלה' ומחפש את השלמות למציאות לקויה בספירה אידאית שמעליה, אלא סמל המשקף את ה'נעלה' ב'פחות', ומוצאת את המקור הממשי של התדמית בספירה יצרית שמתחתיה. 'כלב חוצות' הוא הישג מסקני מונומנטלי של התפיסה אליה חותרת יצירת עגנון. הוא חושף את הדרמה הכלבית הנלעגת, אך הממשית, מתחת לתדמית עגומת הסבר של הדרמה האנושית" (א. שביד, שם, עמ' 60).

²⁰ פרק 15: 'על הרוחות', עמ' 571-575.

פרק
של
עתה
צחק
וחת
שבין
ידי

"חי
על
שור
זילו
ועל

של
הן
יצ.
קה
ליו

אין
יות
שוי
זקן
לם

של
ח:

ים
ים

ות
—

דאפא²¹ דדיכרא וניכתוב עליה אנא פלניא בר פלניא אמשכא דאפא דיכרא כתיבנא עלך כנתי כנתי קלירוס ואמרי לה קנדי קנדי קלורוס יה יה ה' צבאות אמן אמן סלע" וכו'.²² תרגום: מי (שהכלב) נושך אותו – מת. מה תקנתו? אמר אביי: שיביא עור של צבוע זכר, ושיכתוב עליו: אני פלוני בן פלונית על עור של צבוע זכר כותב אני עליך (את הלחשים הרשומים).

הקשר בין בלק לצבועים מצביע לנו למעשה על הקשר של יצחק לפוחלצים. יצחק קרוב להנשך על ידי כלב שוטה, על ידי בלק, ואף מותו קרוב, כפי שקבעה המשנה "דנכית ליה מיית". התקנה המובאת בגמרא אליבא דאביי, איננה עוזרת לו ליצחק. תחת זאת היא מגדילה את הפער בין האמת לאשליה, בין מותו הקרוב וההכרחי של יצחק, לבין עורו של הצבוע הממולא קש וגבבה שעניי הזכוכית הנעוצות בו מאירות באור חיי הנצח. בכך מוצגת האירוניה המרה במלוא אכזריותה.

מעשה הצבועים והכלב הוא משל לבלק וליצחק שגורלם דומה ואף אחוז זה בזה. בתוך טחנת הרוח הריקה אומרת הלילית לבלק: "אפשר שולחנך חסר כלום שבאת לכאן? נתאנח בלק ואמר לה, שולחני אינו חסר כלום, אבל אני חסר הרבה. אמרה לו אין בריה בעולם שאינה חסרה, כמשל שמושלים בירושלים, יש שחסר חוט שמיני של ציציותיו ויש שחסר לב בשביל ארבע כנפות.²³ ואתה ידידי מה אתה חסר? הביט בלק לכל צדדיו אם אין שומע ביניהם. לחש ואמר, מאה שערים אני חסר... כדאי לשמוע מה טעם מבקש אתה לילך למאה שערים דוקא. אמר בלק מה טעם, משום שאני מבקש חיים של טעם" (עמ' 572). וכאן מספרת לו הלילית לבלק את סיפור ארוץ והצבועים כדי שיהרהר בו בדרכו למאה שערים. ההקבלה בין בלק לצבוע כולטת גם מהקטע הבא, בו מדובר על הצבוע שפחלץ ארוץ: "יצאו כמה ימים והצבוע לא חזר. ראו אחיו שאביהם דואג. אמרו לו אבא אל תדאג, אי אתה יודע שבנך נעשה ראש לחברת חיפוש חטאים, ובודאי טרוד הוא ביצרים של אחרים. היה אביו של צבוע שמח על בנו שנעשה ראש לחברת חיפוש חטאים והיה לבו מפחד על בנו, שמא יתגברו בעלי עבירה עליו ויעשו לו רעה" (עמ' 573). ביותר מתבהרים הדברים בסוף הפרק, כאשר הלילית עצמה מבארת לבלק שהוא הוא הגמשל בסיפורה: "לא משל משלתי ולא דברים בדויים בדיתי. אם אשאלך אמור, תחת בשר מה תבקש ובמקום עור מה תחפוץ? אם אבני חוצות ואם מטה זעם. ועתה עצום עיניך בלק, אולי תנוח ואני הנני הולכת למקומי ואל אראה ברעתך" (עמ' 575).

²¹ עורו של צבוע. "צבוע זו אפא" (בבא קמא, טז).

²² יומא פג, ב-פד, א.

²³ האין הדברים נוטים ליצחק קומר?

א
ב
ג
ד
ה
ו
ז
ח
ט
י
יא
יב
יג
יד
טו
טז
יז
יח
יט
כ
כא
כב
כג
כד
כה
כו
כז
כח
כט
ל
לא
לב
לג
לד
לה
לו
לז
לח
לט
מ
מא
מב
מג
מד
מה
מו
מז
מח
מט
נ
נא
נב
נג
נד
נה
נו
נז
נח
נט
ס
סא
סב
סג
סד
סה
סו
סז
סח
סט
ע
עא
עב
עג
עד
עה
עו
עז
עח
עט
פ
פא
פב
פג
פד
פה
פו
פז
פח
פט
צ
צא
צב
צג
צד
צה
צו
צז
צח
צט
ק
קא
קב
קג
קד
קה
קו
קז
קח
קט
ר
רא
רב
רג
רד
רה
רו
רז
רח
רט
ז
זא
זב
זג
זד
זה
זו
זז
זח
זט
ח
חא
חב
חג
חד
חה
חו
חז
חט
ט
טא
טב
טג
טד
טה
טו
טז
טז

חיפוש האמת של בלק ושאיפתו למאה שערים מקבילה לחיפושיו של יצחק אחר הטעם שיצדיק את ישיבתו בארץ ישראל, ולנטייתו לחזור ולשאת בעול המצוות, נטייה המקרבת אותו למאה שערים. ואמנם אנו קוראים על יצחק מיד לאחר חלום שחלם ושבו הופיע גם ארוץ: "על יד על יד פשט יצחק את צורתו והתחיל מתדמה לשכניו, ועקר דעתו מרוב הדברים שהיו מעסיקים אותו תחילה, עד שהסיר לבו מהם, כאילו לא היו לו מעולם עסק עמהם" (עמ' 536).

אולם שינוי הצורה של יצחק הוא חיצוני בלבד, ואילו במהותו הפנימית הונצח התסכול והעיוות. מכאן ואילך חוזר המספר ומוסר דברים על יצחק כגון: "באותם הימים שיצחק שרוי בטובה שראוי להתקנא בו, משכים לתפילה וכו' ומקיים את יהדותו כיהודי..." (עמ' 542). או: "יצחק התחיל יוצא ונכנס אצל זקני עירו שבירושלים, וכשהיה משיח עמהם באותו הלשון שהורגל בו בעירו דומה היה עליו שכל העולם מיושר לפניו..." (עמ' 543). נראה לי כי הפער הזה בין חיצוניותו החדשה של יצחק – שאינה אלא חיפוי מזויף, לבין פנימיותו השסועה, מומחש היטב בסיפור הצבוע, שהוא כאמור משל לבלק וליצחק. הצבוע המתאווה להיחנט על מנת לזכות בחיי נצח אומר לארוץ: "אבל יש קנאה שהיא טובה, זו הקנאה בעשית הטוב, והרי כל שמאריכין לו ימיו ושנותיו מספיקין בידו לעשות מצוות ומעשים טובים, ובכן יהי רצון מלפניך אדוני ארוץ שתעשה עמי כשם שעשית לשועל זה" (עמ' 573).

כאן שוב מזדקרת האירוניה הנוראה על השגת חיי נצח במחיר החיים. עכשיו שיצחק חזר בתשובה, כמו מתבקש מאליו שיאריכו לו ימיו ושנותיו כדי שיהיה סיפק בידו לעשות מצוות ומעשים טובים. אך דא עקא שתוכו של יצחק פוגם ביכולתו לקיים מצוות בתמימות, והמוות המקנן בתוכו מוכן כבר לגאול אותו מגאולתו המדומה.

המפנה בחייו של יצחק קומר בארץ, חל עם עזיבתו את יפו ועלייתו לירושלים. במילים אחרות, יש כאן תהליך של ויתור על ארץ ישראל שלמענה עלה יצחק, ומעין שיבה לגלות. שיבה למסורת היהודית, לאווירת העירה היהודית ולבני עירו היושבים בירושלים.

אין פלא, איפוא, שעם עלייתו של יצחק לירושלים, מתחיל ארוץ להתלוות לחייו, בין במציאות בין בחלום. בכך מודגש הזיוף בהגשמת האידיאות של יצחק, והתחליף לדרך החיים על פיה ביקש לחיות בארץ. ואולם יתכן שישנה כאן אירוניה לפנים מאירוניה. שהרי הפוחלץ, לפחות חיצוניותו זוכה לחיי נצח, ואילו יצחק, אפילו חיצוניותו תבלה בעפר. ישנם בני אדם שמגשימים את חייהם בגופם אך לא בנפשם. ישנם בני אדם שמגשימים את חייהם בנפשם אך לא בגופם. יצחק קומר לא הגשים את חייו לא בגופו ולא בנפשו.

רא:
גמן
י:
זוע

ק
זנה
זק.
של
זת

זה
ום
ה.
סר
זה
ים
מר
לו
ז.
וע
רו
אי
וש
יני
ית
ים
?
ני:

לסיכום, מוטיב החניטה והפחלוג משמש מכשיר חשוב בידי של עגנון, לעצב באמצעותו את גיבוריו הספרותיים. המתח שבין החוץ לפנים, מתמצה במוטיב זה באינטנסיביות רבה, והוא מקנה למספר אמצעי מופלא לחדור למעמקי הנפש האנושית. המאבק האנושי בין מציאות לחלום, בין גורל לבחירה, בין אמונה לכפירה, בין אמת לשקר, בין חיים למות, מקופל בתמצית מהותו הסמלית של החנוט והמפוחלץ. ולכן כוחו רב לו בעיצוב האדם בספרות. אף היסוד האירוני הנתון במהותו של מוטיב זה, מעניק לו את העוצמה לגלות ולהאיר את האירוניה הגלומה מיניה וביה בהוויה האנושית האקזיסטנציאלית.

